

LUCIUS ANNÆUS SENECA
VIGASZTALÁSA
MÁRCIÁHOZ

FORDITOTTA
LÉVAY JÓZSEF

BUDAPEST, 1874.
KIADJA RÁTH MÓR

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2013
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5406-83-6 (online)
MEK-12263

A RÓMAI BÖLCS
VIGASZTALÓ ELMÉLKEDÉSÉT
TESTVÉREM SIRJA FELETT
BÚSONGÓ
KEDVES JÓ SZÜLÉIMNEK
HÁLÁDATOSAN AJÁNLOM.

I. Fejezet.

Ha azt nem tudnám, Márcia, hogy époly távol vagy a női sziv gyöngeségétől, mint egyéb gyarlóságoktól s erkölceidet mintegy régi példaképül tekintik: nem bátorkodnám szembe szállani fájdalmaddal, melynek férfiak is örömet hódolnak és meghajolnak, s reményt sem tápláltam volna azt eszközölhetni, hogy ily alkalmatlan időben,¹ ily ellenséges bíró előtt,² ily gyűlöletes vád mellett³ sorsoddal kibékítselek. Bizalmat önte belém szived megpróbált ereje és nagy válságban bebizonyult erényed.

Tudva van, miként viselted magadat atyád személye iránt, a kit nem kevésbé szeretted, mint gyermekeidet; egyedül csak azt nem ohajtád, hogy túléljen téged. S nem tudom, vajjon nem ohajthattad-e? Mert hiszen némely dolgot jó erkölcs ellenére is megenged magának a nagy kegyelet. Atyád, Aulus Cremutius Cordus halálát, a mennyire tőled telt, akadályozád. Miután nyilván lett előtted, hogy Sejanus fegyvernökei között, csak amaz egy menedék maradt a szolgaságtól, nem beszélted őt le szándékáról, hanem legyőzve, kezet nyújtottál neki s nyilvánosan könyveket öntél és jajjaidat elfojtád ugyan, de nem rejtéd vidám arcz alá. S ezt oly korszakban, melyben nagy kegyelet vala: semmit nem tenni kegyeletlenül. A mint azonban az idők fordulata alkalmat adott, atyád szellemét, melyen a halálos ítélet végrehajtaték, visszaidézted az emberek közhasználatára s megmentéd azt a valódi haláltól; visszahelyezted a középületekbe a könyveket, melyeket ama derék férfiú saját vérével írt vala.

Érdemet szereztél a római irodalomra nézve: annak nagy része elégett; érdemet az utókorra nézve, melyhez teljes épségben fog jutni a nagy szerzőtől az események hitelessége; érdemet ő magára nézve, kinek emlékezete él és élni is fog, valamig méltó lesz ismerni a római történeteket, valamig lesz ember, a ki az ősök tetteire örömet visszagondol, valamig lesz, a ki tudni ohajtja, mi egy római, mi egy oly ember, a ki, midőn nyakát már mindenki meghajtá és Sejanus igájába görnyeszté, még akkor is fékezetlen, szellemében, szívében, működésében szabad! Bizonyára nagy kárát vallotta volna a haza, ha őt, a ki két legszebb sajátunk, az ékes-szólás és szabadság miatt vettetett feledékenységre, meg nem mented. Olvassák, virágozzanak, az emberek kezébe, szívébe van visszafogadva, nem fél a mulandóságtól. Ama hőhéroknak pedig hamar el fognak enyészni még gonoszságaik is, melyek által emlékezetet egyedül érdemeltek!

Lelked eme nagysága tiltá nekem tekintetbe venni nemedet, tiltá arczodat, melyet annyi esztendő folytonos gyásza úgy tart elfoglalva, a mint egyszer elborította. - És lásd, mennyire nem ártatlak s nem szándékozom meglopni érzelmeidet! Régi szenvedésekre emlékezteték. Tudni ohajtod, vajjon gyógyítható-e e csapás is? Hiszen szintén nagy seb forradását mutatám fel előtted!

Mások hadd legyenek azért gyöngédek és hizelgők irántad: én elhatároztam összetűzni keserveiddel s ellankadt és kimerült szemeidet, melyek, igazat szólva, már inkább szokásból, mint kesergésből könyeznek, meg fogom zabolázní, ha lehet, akaratod szerint, öngyógyszereiddel; ha nem, akaratod ellenére is. - Tartsd meg bár és öleld magadhoz fájdalmadat, melyet fiad helyett utódoddá fogadtál: mi lesz aztán a vége? Minden meg volt kísérelve a túlságig; a barátok szorgalmas beszélgetése, a veled rokon nagy férfiak tekintélye, a tudományok, ez az öröklött s atyai birtok, süket fülekre találhatnak, hiábanvaló s alig néhány perczig tartó vigasz-

¹ Midőn fájdalmad még oly heves.

² Önmagad előtt, ki ellene vagy a vigasztalásnak.

³ Melylyel elvesztett fiadért a sorsot vádolod.

talást hagynak nálad. Maga az idő természetes gyógyszere, mely a legnagyobb vészeket is lecsendesíti, reád az egyetlenre nézve hatását veszíté. Harmadik éve mult már s e közben keserved amaz első heve semmit sem lohadt; meg-megújúl és naponta erősödik, a tartóságból jogot formált magának s oda jutott, hogy illetlennek gondolja megszűnni.

Valamint minden baj mélyen megülepszik, ha keletkeztek el nem nyomatik: ugy eme szomorú, szerencsétlen s önmaga ellen dühöngő állapot is, magában a kikésередésben lel új táplálékot s a gyötrött szívnek veszélyes gyönyörévé lesz a fájdalom.

Ohajtottam volna azért mindjárt eleintén kezdeni a gyógyításhoz: könnyebb szerrel lehetett volna korlátozni a még keletkező sérvet. Mert a sebek gyógyítása könnyü, míg a vértől még frissek; akkor égethetők, felbolygathatók s a vizsgálók ujjait megtúrhetik: de midőn elfajulva vészes daganattá idültek, nehezebben gyógyíthatók. Most már az ily megkeményedett fájdalmat sem tartózkodással, sem gyöngéden nem illethetem: meg kell azt törnöm.

II. Fejezet.

Tudom, hogy a kik valakit inteni akarnak, mindnyájan tanításon kezdik s példákön végzik. E szokástól azonban jó néha eltérni. Mert kivel-kivel másképen kell bánnunk. Némelyeket a józan okosság vezérel; mások előtt híres neveket kell fölmutatnunk s tekintélyt, mely nem hagyja magára a kitünő tárgyakon csüggő lelket. Nemed és korod két legnagyobb példáját állítom szemed elé: az egyik nőét, a ki a fájdalom kényének átadta magát, - a másikét, a ki hasonló csapással, de nagyobb veszteséggel sujtva, mégsem engedett maga felett tartós uralmat szenvedéseinek, hanem indulatát csakhamar korlátai közzé szorítá vissza. Octávia és Livia, az egyik nővére, a másik neje Augustusnak, elveszíték ifju fiaikat, mindketten biztos kilátással bírván a fejedelemségre. Octávia Marcellust,⁴ a kire mind nagybátyja, mind ipja támaszkodni kezdett s a kire az uralkodás terhe hárulandott; serény lelkü, hatalmas szellemü ifjú, sőt mind éveit, mind dús voltához képest, mérséklete s tartózkodásaért is nem kevésbé méltó a bámulatra; bajtűrő, a gyönyöröktől idegenkedő s birni képes mindazt, a mit nagybátyja az ő vállaira helyezni, ugyszólván, reá építeni akart volna. Helyesen rakta le⁵ az alapot, mely semmi teher alatt nem fogott engedni. Egész élete folytán nem vetett véget a sirásnak és jajongásnak; szót sem engede magához jutni, mely valami üdvöset tartalmazott. Még azt sem tűrte, hogy nevén szólítsák. Ugyanazon egy tárgyon csüggve s egész lelkével ahhoz tapadva, teljes életében olyan volt, a milyen a temetésen; nem mondom, hogy föl-emelkedni nem bátor, de könnyebbülni vonakodó, második elárulásnak vélvén felhagyni a könyekkel. Nem akarta birni kedves fia arczképét, nem, hogy róla emlékezés is történjék előtte. Gyölölt minden anyát s leginkább kikésередett Livia ellen, mivel ugy látszott, hogy ennek fiára szálla át a neki ígért szerencse. Homályt és magányt keresve s testvéreire sem ügyelve, a Marcellus emlékezetének ünneplésére írott verseket és a tudomány egyéb tisztelgéseit visszautasítá; fülét minden vigasztalás előtt elzárta; az ünnepélyes alkalmaktól elvonulva s testvére nagyságának szerte ragyogó szerencsáját is gyölölve, elásta magát és elrejtette. Körülte ülő gyermekei, unokái között, gyászruháját le nem tette, bár hibáztatták minden övéi, a kiknek még életében elárvultnak látszék önmaga előtt.

⁴ Veszte el.

⁵ T. i. Octávia.

III. Fejezet.

Livia elveszté fiát Drusust, a jövő nagy fejedelmet s már akkor is nagy vezért. Behatolt Germánia belsejébe s ott tűzte ki a római zászlókat, a hol, tudomás szerint, alig fordultak meg valaha rómaiak. A hadjáratban mint győző hűnyt el, maga az ellenség is kölcsönös békével követvén őt, a beteget, s ohajtani sem mervén azt, a mire alkalom nyílt. E halál, melyet ő a hazáért szenvedett, roppant keservet költe a polgárokbán, a tartományokban és egész Itáliában, melyen keresztül a gyász tisztességre sereglő hatóságok és gyarmatok egészen a városig kísérték a diadalmenethez hasonló temetést. Az édes anyának nem lehetett élveznie fia végcsókjait s haldokló ajka kedves beszédét. Drususa földi maradványát hosszú úton kísérve, az egész Itáliában gyúlongó máglyák által, mintha meg annyiszor vesztene őt el, fel-felzaklatva, midőn végre sírba helyezte, vele együtt fájdalmát is oda rejté s nem keserge nagyobb mértékben, mint Caesarhoz illő s egy anyához méltó vala. Nem szűnt tehát meg Drususa nevét emlegetni, őt magánosan és nyilvánosan mindenütt előtűntetni, róla igen örömet beszélni, hallani: mig ama másik nevét⁶ senki sem említhette és ujithatta fel a nélkül, hogy anyját ön maga ellen ne keserítse.

Ugyan válassz tehát, melyik példát véled helyesebbnek? Ha inkább amazt akarod követni, kiszakasztod magadat az élők társaságából, elriasztod mind a mások, mind a magad gyermekeit s csak ő utána epedezvén, gyász jósjel gyanánt fogsz feltűnni az anyák előtt. A megengedett tisztességes örömeiket, mint sorsodhoz nem illőket, visszautasítod, meggyűlölöd a világot, zúgolódnál fogsz korod ellen, hogy minél előbb össze nem roskaszt és el nem enyész, s a mi jobb oldalról ismert szivedhez legalacsonyabb, legilletlenebb, azt fogod mutatni, hogy élni nem akarsz, halni nem bírsz.

Ha pedig eme legnagyobb nő példájához alkalmazkodol, szelidebb s mérsékletesebb leendesz a csapások alatt és kinzó szerekkel magadat gyötreni nem fogod. Mert hiszen, elég baj! mily dőreség önmagunkat büntetni a szerencsétlenségért s bajainkat még szaporítani! Melyet egész életedben megőrzöttél, erkölcsöd jámborságát és szerénységét e körülményben is tanusítani fogod. Mert a kesergésnek is van ám bizonyos határa. Magát amaz ifjut is akkor nyugtatod meg legméltóbban, ha mindig róla gondolkozol s emlékezel és akkor teszed jó helyre, ha anyja előtt úgy tűnik fel, a minő életében volt: vidáman és örömmel.

IV. Fejezet.

Nem fogom én neked azt a szigorú tanítást adni, hogy emberietlen módon kell túrnunk az emberi dolgokat, hogy a temetés napján is szárazon kell maradnia az anya szemének; bíró elé állok veled: az vizsgáltassék meg közöttünk, vajjon nagy legyen-e a fájdalom, vagy örökké tartó?

Nem kétlem, hogy Livia Augusta példája, a kit barátilag becsültél, inkább tetszik neked. Ő vonz téged a maga gondolkozásmódjára. Ő mindjárt első hevében, midőn a szenvedések legnyugtalanítóbbak és legdühösebbek, vigasztalni engedé magát férje bölcs embere, Areus által s megvallotta, hogy ez neki sokat használt; többet, mint a római nép, melyet szomorúságával szomorítani nem akart; többet, mint Augustus, a ki egyik támasza kidőltevel ingadozott s nem vala hajlandó övéi keservére; többet, mint fia Tiberius, a kinek ragaszkodása eszközle, hogy ő ama keserves és a népek által megsiratott temetésben magára nézve csupán csak számbeli hiányt érzett. Ez volt, a mint vélem, a bevezetés,⁷ ez a kezdet az ő véleményét legszorgosabban őrző asszonynál.

⁶ Marcellusét.

⁷ T. i. Areusra nézve.

„E napig,⁸ Livia, - a mennyire én tudom, mint férjed állandó társa, a ki előtt nemcsak a nyilvánosságra került dolgok ismeretese, hanem sziveitek minden titkosabb indulata is, - azon törekedtél, hogy szemedre téríteni semmit ne lehessen. S nemcsak a nagyobb, hanem a legkisebb dolgokban is arra figyeltél, hogy semmi olyast ne tégy, a minek hírét, a fejedelmek ezen féktelen bíróját, takargatnod kelljen. Nem is vélek szebbet a magas helyzetben lévőkre, mint sok dologért adni, egyért sem kérni bocsánatot. Meg kell azért tartanod e körülményben is saját szokásodat, hogy semmit se tégy, a mit éppen nem, vagy másként tenni ohajtanál.

V. Fejezet.

„Esdve kérlek továbbá, ne légy barátaid iránt nehézkes és férkezhetetlen. Mert hiszen jól látod, ezek már nem tudják, mint viseljék magokat: szóljanak-e előtted valamit Drususról, vagy ne, hogy a jeles ifjunak vagy feledése ő reá, vagy emlegetése tereád nézve bántó ne legyen. Midőn külön válunk és összejövünk, tetteit, beszédeit érdemlett magasztalással emlegetjük; előtted mélyen hallgatunk róla. Meg vagy tehát fosztva a legnagyobb gyönyörűségtől, fiad dicsőítésétől, a melyet, nem kétlem, ha tőled függene, életed feláldozásával is örök időre fognál nyújtani. Ennél fogva tűrjed, sőt idézd elő a beszédeket, melyek ő róla szólnak s nyisd meg füledet fiad neve és emlékezete előtt: ne gondold ezt nehéznek, mint azok szokták, a kik ily esetekben a szenvedés egy részének vélik, vigasztalást hallani. Most egészen ellenkező oldalra fordultál s megfélemlítve a jobbakról, sorsodat a rosszabbik oldaláról tekinted. Nem veszed figyelembe a fiaddal töltött együttlétet s kellemes érintkezéseket, nem gyermekkori s kedves nyájasságát, nem tanulmányai gyarapodását: csak a körülmények eme legújabb arcán csüggedsz. Bár ez önmagában nem igen rémitő, a mit csak lehet, arra háritasz. Ne ohajtsd, kérlek, azt az igen fonák dicsőséget, hogy legszerencsétlenebbnek láttassál.

VI. Fejezet.

„Gondold meg egyszersmind, hogy nem nagy dolog, kedvező körülmények között erősen megállni, midőn szerencsésen foly az élet: a kormányos ügyességét nem a nyugalmas tenger s nem a szélcsend mutatja meg; valami ellenkezőnek kell történnie, a mi a bátorságot kipróbálja. Ne csüggedj tehát, sőt álld meg helyedet szilárdan, és a mely teher reád szakadt, emeld azt, csupán az első zuhanástól rezzenvén össze. A balsorsnak nincs nagyobb ellensége a béketűrésnél.”

Ezután feltüntette előtte⁹ életben maradt fiát, feltüntette a megholtól való unokáit.

A te ügyedről vala ott szó, Márcia, te melletted ült Areus: más képében téged vigasztalt. Tegyük fel azonban, Márcia, hogy tőled nagyobb valami raboltatott el, mint a mit valaha anya veszíthetett (nem hízol, sem vesztésedet nem csekélylem). Ha sirákozással legyőzhetni a végzetet, egyesülten rajta leszünk: muljék kesergésben minden napunk; éjünket álom nélkül eméssze a szomorúság; vessük kezünket feltépett mellünkre s még arcunkat is rohanjuk meg és a dühöngés minden nemét kísérelje meg a használatos búsongás.

⁸ Így szólt Areus.

⁹ Livia előtt Areus.

De ha az eltemetetteket a siránkozás vissza nem hozza; ha a változatlan s örökre állandó végzetet semmi szerencsétlenség meg nem változtatja s a halál a kit elvett, meg is tartja: szünjék fájdalmunk, mely ugyanis elenyész!

Bátorodjunk fel tehát s ama hatalom ne ragadjon bennünket ferde útra. Dicstelen hajóormányos az, a kitől hullám ragadta el az evezőket, a ki a lengő vitorlákat elhagyta, a hajót viharoknak engedte; ellenben még hajótörésben is dicsőítendő, a kit a kormányrúd mellett s rendületlenül borított el a tenger.

VII. Fejezet.

Ugyde övéi után keseregni természetes! Ki tagadja ezt, míg mérséklettel történik? Hiszen kedveseinknek nemcsak elvesztése, hanem eltávozása is szükségkép fájdalmas s a legerősb szívekre is elszorító. De több az, a mit a képzelgés pótol hozzá, mint a mit a természet parancsolt. Lásd! az oktan állatok kesergése mily heves s mégis mily rövid! A tehenek bőgése csak egy-két napig hallható; az anyalovak amaz őrvjögő s tétova futkosása sem tart tovább. A vadak, midőn kölykeik nyomát követik s az erdőt átbolyongják, midőn kirablott fekhelyökre gyorsan visszatérnek, dühöngésöket rövid idő alatt eloltják. A madarak, midőn üres fészkeiket nagy vijjogással körülzúgják, egy pillanat múlva mégis nyugodtan ismétlik röpkedésöket. Egy állat sem kesereg szülötte után hosszasan, csak az ember: ő fájdalmához tapad s az által nemcsak annyira érdekeltetik, a mennyire érzi, hanem a mennyire elhatározta.

Hogy pedig a búsongás által megtöretni nem természetes, lásd! ugyanaz a veszteség inkább sebzi a nőket, mint a férfiakat, inkább a nyers, mint a szelid s mivelt rendű embereket, inkább a tudatlanokat, mint a tanultakat. Pedig az, a mi természettől nyerte erejét, minden körülményben megtartja azt. Világos, hogy nem természetes az, a mi változó. A tűz minden korbelleket, minden földi lakót, úgy férfiakat, mint nőket, megéget; a vas minden testben kitünteti vágó képességét: miért? mivel erőt annak a természet adott, a mely egyes ember kedvéért semmit sem alkotott. A szegénységet, a szomorúságot, a nagyravágyást ki-ki másként érzi, a mint kinek-kinek szokása hozza magával: s kislelküvé, nyugtalanná tesz a nem félelmes dolgokról rajzolt rémitő képzelődés.

VIII. Fejezet.

Továbbá a mi természetes, nem fogatkozik idő multával: a fájdalmat megemészti az idő; legyen bár a legrögzöttebb, naponta újra ébredő s a gyógyszerek ellen forrongó, mindazáltal elgyengíti azt a szilaj hév csillapítására leghatékonyabb idő. Még most is meg van ugyan nagy szomorúságod, Márcia, s úgy látszik, már kéreg borítja, - nem oly heves, mint kezdetben volt, de makacs és átalkodott: mindazáltal az idő lassankint ezt is elveszi tőled. Valahányszor más egyebet mivelsz, könnyebbülni fog szived. Még most örködöl felette; azonban nagy különbség: vajjon megengeded-e magadnak a búsongást, vagy parancsolod. Mennyivel jobban illik kiváló jellemedhez, keservednek inkább végét vetni, mint várni, s nem várakozni azon napra, melyen a fájdalom akarata ellen is megszűnik? Magad mondj le róla.

IX. Fejezet.

Honnan van hát a mieink siratásában az a nagy átkodottság, ha nem a természet rendelése? Onnan, hogy semmi bajt nem gondolunk magunkra nézve, mielőtt meg nem történik, hanem mintha kivételesek s más szelidebb uton járók volnánk, a mások szerencsétlenségei nem intenek bennünket arra, hogy azok közösek. Oly sok gyászmenet vonul el házunkon kívül: s a halálról mégsem gondolkozunk; oly sok keserves temetés: s mi csecsemőink emberkorát, katonaságát, az apai vagyoni öröklését forgatjuk elménkben; annyi dúsgazdag hirtelen elpusztulása ötlík szemünkbe: s mégsem jut soha eszünkbe, hogy a mi vagyunk is szintén kockán áll.

Szükségképen inkább össze kell tehát roskadnunk, mikor mintegy véletlenül sujtatunk. Enyhébben tünnek elő, a miket sokkal előre láttunk. Tudod-e, hogy minden csapásnak kitéve állasz, s hogy a dárdák, melyek másokat ütöttek keresztül, körülötted suhogtak? Mintha valamely kőfalhoz, vagy sok ellenséggel rakott s nehezen meghágható helyhez fegyvertelenül közelítesz, várjad a sebeket s úgy vedd, hogy a nyilvesszőkkel s golyókkal együtt felülről repdeső kövek a te testedre irányozvák. Valahányszor melletted vagy mögötted leesnek, kiáltás fel: nem szedsz engemet rá, oh szerencse! s elbizakodás vagy hanyagság által meg nem ejtesz; tudom, mire törekszel: mást ütöttél le, engem céloztál.

Vajjon ki tekinté valaha dolgait úgy, mintha már vesznie kellene? vajjon ki mert valaha gondolkozni közöttünk száműzetés, inség, keserv felől? s ha arra figyelmeztetik, hogy gondolkozzék, ki nem utasítja vissza, mint szörnyű baljóslatot s ki nem kívánja, hogy az ellenségnek vagy az időszerűtlen figyelmeztetőnek fejére szálljon az?

Nem gondoltam, hogy meg fog történni! Hogyan gondold nem történendőnek azt, a miről tudod, hogy sokakkal megtörténhetett, a miről látod, hogy sokakon megesett? Derék vers az s méltó, hogy ne Publius irta legyen:

„A mi egyen megeshetik, az mindenkin megeshetik.”

Ez elveszté gyermekeit: te is elvesztheted. Ezt elítélték: a te ártatlanságod is veszélyben forog. - Ez a tévedés csal meg bennünket, ez erőtlénít el, midőn azt kell szenvednünk, a mit hogy szenvedhetünk, soha sem sejtettük. A jelen bajok élet elveszi az, a ki jövőtelőket előre látta.

X. Fejezet.

Bármi legyen is az, Márcia, a mi körülöttünk történetből tündököl: gyermekek, tisztesség, hatalom, pompás teremek, kizárt védenczek csoportjával telt udvarok, kitünő, nemes, vagy bájos nő s egyebek, a mik a bizonytalan és változó szerencsétől függnék, - mindezek idegen s kölcsönzött készülékek; semmit sem nyerünk ezekből ajándékban. A szinpad összehordott s gazdáikhoz visszajutandó szerekkel van diszítve. Ezek közül egyik nap egyiket, másik nap másikat fogják visszavinni; kevés marad meg mindvégig. E szerint nincs miért úgy vélekednünk, mintha sajátaink közé volnánk helyezve: kölcsönképen nyertük. Csak a haszonvétel a mienk, melyet az idő szab meg, mint saját adományának bírása: készen kell tartanunk, a mit bizonytalan időre nyertünk s ha felszólítatunk, panasz nélkül visszaadnunk. Igen rossz adós az, a ki hitelezőjére zúgolódik.

Ennélfogva minden mieinket, úgy azokat, a kiket születés rendje szerint utódainkul ohajtunk, valamint azokat, a kik magok is legjogosabban ohajtják, hogy előttök menjünk el, úgy kell szeretnünk, mint a kiknek örökléte, sőt tartóssága felől semmi ígéretet nem kaptunk. Gyakran

intsük szívünket arra, hogy úgy szeresse őket, mint eltávozandókat, sőt már-már távozókat. Ugy bírja a szerencse minden adományát, mint tüstént elmulandót.

Vegyetek a gyermekekből gyönyörűséget; ti viszont adjátok magatokat örvendezésül a gyermekeknek s halogatás nélkül merítsetek minden örömet. Semmi sincs ígérve a mai napra, - hosszú időt is adtam, - semmi imezen órára. Sietnünk kell: hátunk mögött a halál. Ama kiséret már széledezik; ama barátkozások, a zaj szüntével, már-már bomladoznak. Nem tudjátok-e, szerencsétlenek! hogy az élet mindentől való megfosztatás és csak egy szökellés? Ha meghalt fiad után keseregsz, azon időt vádold ezért, a melyben született, mert halála már születésekor el volt határozva. Ily feltétel mellett lőn a tied; e végzet mindjárt világra jöttével követé. A sors uralma, még pedig szigorú s legyőzhetlen uralma alá jutottunk, annak kénye szerint kell szenvednünk méltán és méltatlanul. Testünkkel önkényesen, gyalázatosan, kegyetlenül fog bánni. Némelyeket tűz által éget össze, vagy büntetésül, vagy javításul; másokat bilincsbe fog verni s azt most az ellenség, majd a polgár teheti; némelyeket meztelenül hány-vet a háborgó tengeren s a habokkal küzdőket még a porondra, vagy a partra sem fogja kidobni, hanem valamely irtóztató szörnyeteg gyomrába temeti el; másokat különféle nyavalyákkal emésztve, élet és halál között sokáig tartóztat. Mint a rabszolgáival nem gondoló, változékony és szeszélyes urnő, mind a büntetésben, mind az ajándékozásban tévedez. Mi szükség a részleteket siratnod? az egész élet siratni való. Uj bajok zaklatnak, mielőtt a régiektől megszabadultál. Önmérséklet kell tehát, kivált nektek,¹⁰ a kik mértéken túl szenvedtek s az emberi szívet mind félelemre, mind fájdalomra készen kell tartanunk.

XI. Fejezet.

Végre, mily megféledezés ez a magad és mindnyájunk sorsáról? Halandónak születél, halandókat szültél. Hát azt hitted, hogy te, mint porlandó, gyöngé test, betegségek s nyavalyák által is zaklatott, ily hitvány anyagban tartós és öröklétű lényeket hordozál? Fiad meghalt, azaz eljutott azon véghez, melyhez sietnek azok is, a kiket szülöttnél boldogabbnak vélsz. Ide tér különböző lépéssel az az egész tömeg, mely a törvényszéken pörlekedik, a színházakban mulat, a templomokban imádkozik. A miket tisztelsz és a miket megvetsz, egyformán hamuvá lesznek. Ezt parancsolja a pythiai jósdára írott ama szózat: ismerd tenmagadat. Mi az ember? roncsolt s törékeny edény: nem nagy vihar, csak hanyódás kell, hogy szétzúzássál. Bárhol küzdesz, megoszlattatol. Mi az ember? hitvány s törékeny test, meztelen, természetől gyöngé, más segélyére szoruló, a sors minden viszontagságának kitéve; bár karjait jól meg-edzette, akármely vad állatnak étke, akármelyiknek zsákmánya; erőtlen, muló részekből alkotott, külszinére nézve fénylő, hideget, meleget, törődést nem tűrő: viszont maga a helyben-lét és nyugalom által senyvedésnek indul; saját tápszereitől fél, melyeknek majd szűk, majd bő volta rontja meg; önvédelmében szorongó, aggodalmas, - bizonytalan s akadozó lélegzetű, melyet egy hirtelen ijedség, egy véletlenül fülébe jutott erős hang elszorít: mindig csak önmagának hibás és hasztalan tápláléka.

Csodáljuk-e ebben az egyes ember halálát, a melylyel egyenkint mindenki köteles? Mert hiszen micsoda nagy erő kell ahhoz, hogy összeomoljék? A szag és íz, a fáradság és az éberség, az ital és az étel s mindaz, a mi nélkül nem élhet, halálosak neki. Akárhová mozdul, mindjárt megérzi gyöngeségét: nem minden éghajlatot tűr, a víz szokatlansága, a nem kedvező szél-fuvalat, a legcsekélyebb okok és sérelmek által beteges, porlandó, nyavalyás, s már életét is sirással kezdi. Azonban mily nagy zajt üt mégis ez annyira megvetett lény? sorsáról meg-

¹⁰ Nőknek.

feledkezve, mily nagy gondolatokba merül? Halhatatlan, örök dolgokat forgat eszében s unokái és dédunokái felől rendelkezik, midőn messzire törekvése közben elborítja a halál. S az is, a mit öregségnek nevezünk, csak kevés esztendő körfutása.

XII. Fejezet.

A te fájdalmad, oh Márcia, haugyan van abban valamely józan ok, vajjon saját kellemetlenségeit tekinti-e, vagy azét, a ki meghalt? Vajjon fiad elvesztése után az bánt-e, hogy semmi gyönyörűséget nem nyertél tőle, vagy az, hogy nagyobbat nyerhettél volna, ha tovább él? Ha azt mondod, hogy semmit sem nyertél, türethetőbbé teszed veszteségedet; mert az emberek kevésbé ohajtoznak azok után, a mikből semmi gyönyörűséget és vidámságot nem nyertek. Ha bevallod, hogy nagy gyönyörűségeket nyertél, nem panaszkodnod kell azért, a mit elvesztettél, hanem hálát adnod azért, a mit összeszerezteél. Mert hiszen törődéseid elég nagy jutalmat vőnek magából a nevelésből: hacsak úgy nincs, hogy azok, a kik az állatkölyköket s madarakat és a kedély hiában való játékszereit nagy szorgalommal ápolják, az állatok látása, érintése és nyájas hizelgése által is élveznek némi gyönyörűséget, - a gyermekeiket dajkálók-nál pedig a nevelésnek nem jutalma már maga a nevelés. Ámbár tehát az ő szorgalma neked semmit sem használt, serénysége semmit sem őrzött meg, okossága semmit sem szerzett: már az, hogy birtad, hogy szeretted, jutalom.

„Igen, de tartósabb és nagyobb lehetett volna!” - Mégis jobban volt így részedre, mintha általában nem történt volna; mert ha a közt van választás: vajjon előnyösebb-e nem sokáig, vagy sohasem lenni boldognak: jobb habár mulandó jókat is nyernünk, mint semmit. Vajjon inkább akarnád-e, hogy valami elkorcsosult s csupán nevet és számot tevő fiuval birtál legyen, mint oly derék jelleművel, minő a tied volt? Ifjú, a ki korán lett okos, korán vallásos, korán férj, korán atya, korán minden kötelességre ügyelő, korán pap, minden oly igen hamar!

Csaknem senkinek sem jutnak osztályrészül nagy és tartós javak; nem tart, nem terjed ki mindvégig a szerencse, csupán ha lassú. A halhatatlan istenek nem hosszú időre adván neked fiadat, mindjárt olyanul adták, a milyenné hosszú idő alatt válhatik vala. - Azt sem mondhatod, hogy az istenek kiválasztottak téged, kinek fiúval birnia nem szabad. - Nézz körül az ismerősek és nem ismerősek egész tömegén, mindenütt tűnnek fel, a kik többet szenvedtek. Érzettek ilyeket a nagy vezérek, érzettek a fejedelmek. A mesék még az isteneket sem hagyták illetetlenül, gondolom, keservünket enyhíteni azzal, hogy még az isteni dolgok is romba dőlnek. Tekints körül, mondom, mindeneken. Nem fogsz nevezni oly nyomorult hajlékot, mely vigasztalást ne lelne egy még nyomorultabban.

Bizonyára nem vagyok oly rossz véleménynyel jellemed felől, hogy azt higgyem, miként könnyebben tűröd balsorsodat, ha a gyászolók nagy számát tüntetem fel előtted. Gonosz fajta vigasztalás a szerencsétlenek serege. Némelyeket mégis előhozok, nem annak tudatása végett, hogy meg szokott ez történni az embereken, - mert nevetséges dolog a halandóság példáit gyűjteni össze, - hanem annak tudatása végett, hogy voltak sokan, a kik a szenvedéseket csendes türelem által enyhítették.

A legszerencsésebbnél kezdem. *Lucius Sylla* elveszté fiát; s ez a körülmény sem katonai mivoltát s ellenség és polgár iránti szigorú erélyét meg nem törte, sem azt nem okozta, hogy fia életében bitorolni látszassék azt a melléknevet,¹¹ melyet annak halála után vett fel; sem az emberek gyűlöletétől nem tartott, a kiknek szenvedéseiből állá az ő igen nagy szerencséje, -

¹¹ A szerencsés melléknevet.

sem az istenek irigységétől, a kiknek hibája volt, hogy Sylla oly szerencsés. De maradjon bár eldöntetlenül, milyen volt Sylla, azt még ellenségei is megvallják, hogy jól fogott fegyvert s jól tette azt le; az, a miről szó van, bizonyos: nem legnagyobb rossz az, a mi a leg-szerencsésbeket is utóléri.

XIII. Fejezet.

Hogy Görögország ne igen csudálja azon atyát,¹² a ki épen áldozás közben értesülván fia haláláról, csak a fuvolást hallgattatá el s fejéről a koszorút tévé le, egyebeket rendesen elvégezett: azt Pulvillus főpap vitte véghez, a ki akkor vette hírét fia halálának, midőn ajtón állá és a capitóliumot szentelé; a mit nem hallottnak szinlelvén, az áldozati vers ünnepélyes szavait elmondotta; nem zavarta jajjaival a könyörgést s fia nevének hallatára Jupitert engesztelte. Azt hitted volna, hogy végének kell lennie azon keservnek, mely első napján, első rohamában sem vonta el az atyát a nyilvános oltároktól s a kegyes imádkozástól. Bizonyynal méltó volt az emlékezetes áldozattételre, méltó a legfőbb papisztre, a ki az isteneket még haragjokban sem szünt meg tisztelni. Hanem azért a mint hajlékába visszatért, könyüvel telének szemei, siralmas szavakat ejtett s végezvén, a mit a holtak iránt teljesíteni szokás vala, ismét ama capitoliumi arcot öltötte.¹³

Paulus, dicső diadalmenetének ama napjai körül, midőn kocsija előtt Persest, e hirneves királyt, kötözve hajtotta, két fiát adta örökbe; a kiket magának megtartott, azokat eltemette. Minők lehettek a megtartottak, midőn az oda kölcsönöztek között Scipio vala? A római nép nem nézte megindulás nélkül Paulus üres kocsiját.¹⁴ Ő mindazáltal beszédet tartott s hálát adott az isteneknek, hogy ohajtása teljesült. Mert azért imádkozott, hogy ha nagyszerű győzelmeért valamely áldozatot kíván az irigység,¹⁵ ez inkább az ő, mint a közönség kárával rovassék le. Látod-e mily nagy lélekkel túrt? Megfosztatása felett örvendett. Vajjon kit indíthatott volna meg inkább ez a nagy változás? Vigaszt s egyszersmind segítségét is veszíté: mindazáltal nem láthatta Persest szomorúnak Paulust.

XIV. Fejezet.

Miért vezesselek azonban nagy férfiak számtalan példáján keresztül s miért keressek szerencsétleneket? mintha nem nehezebb volna szerencséseket találnom! Melyik s hányadik család állá ugy fen mindvégig, hogy benne valami meg ne zavartatott volna? Vedd elő akármelyik esztendő s idézd fel abban a tisztviselőket, ha tetszik, Lucius Bibulust és Cajsus Caesart: a legellenségesb tisztársak között is egyformának fogod a sorsot látni. - Lucius Bibulusnak, emez inkább jó, mint bátor férfiúnak, egyszerre két fia öletett meg, mégpedig az egyptomi katonaság gúnytárgyául; ugy hogy ez esemény nem kevésbé méltó volt megkönyezésre maga a veszteség, mint annak okozói miatt. Bibulus mindazáltal, a ki hivatalkodása egész éve alatt, tisztársa irigysége miatt, otthon rejtőzködött, mindjárt egy nappal

¹² Xenophont.

¹³ Derült s nyugodt lett, mint előbb a Capitoliumban volt.

¹⁴ A kisebb gyermekek a diadalt ünneplő atyával a kocsiban foglaltak helyet.

¹⁵ A sors irigysége, mely csakhamar búval zavarja az örömekeket.

azután, a mint a kettős gyász hírét vevé, szokott s nyilvános foglalkozásai után látott. - Szentelhetett-e már kevesebbet két fiának egy napnál? Oly hamar bevégezé fiai meggyászolását az, a ki a consulságot egy évig gyászolá.

Cajus Caesar midőn Britannián keresztül vonult s szerencséjének az Oceán sem vethetett határt, meghallá, hogy leánya elhunyt, magával vivén a közhaza végzeteit.¹⁶ Nyilván volt már, hogy Cnéjus Pompejus nem fog más nagyot békén megtűrni a köztársaságban s mértéket szaband a gyarapodásnak, mely súlyosnak látszék előtte akkor is, ha a közjóra növekszik vala: mindazáltal harmadnap mulva fővezéri tisztét teljesíté s oly hamar legyőzte fájalmát, mint mindeneket le szokott.

XV. Fejezet.

Miért hozzam fel előtted több Caesar temetkezéseit? a kiket olykor-olykor, úgy látszik nekem, azért csapkod a sors, hogy így is használjanak az emberiségnek, azt példázván, miként még azok sem tartják úgy hatalmokban saját sorsokat, mint a másokét, a kikről azt mondják, hogy istenektől származtak s isteneket nemzenek.

Az istenült Augustus elvesztvén gyermekeit, unokáit, a Caesarok csoportjának elfogyta után, örökbe fogadás által támogatta kipusztult házát. Mindazáltal erős lélekkel tűrt, mintha már az ő ügyéről volna szó, a kinek leginkább állá érdekében,¹⁷ hogy az istenek ellen senki ne panaszkodjék.

Tiberius Caesar azt is, a kit nemzett, azt is, a kit örökbe fogadott, elveszíté: ő mindazáltal szószékről dicsőíté fiát s ott állá a közszemlére kitett holt test mellett, csupán egy fátyolt terítvén közbe, mely a főpap szemei elől a halottat elfödje és míg a római nép siránkozott, neki arcza sem mozdult: megmutatta az oldala mellett álló Sejanusnak, mily nyugodtan tudja elveszteni övét.

Látod-e, mily bőséggel vannak igen nagy emberek, a kikre nézve ez a mindeneket lesújtó csapás kivételt nem tőn, a kikben annyi sok lelki jó, annyi sok dísz vala nyilvánosan és magánosan egybehalmozva? De tudni való, hogy egész világon jár-kél ama vihar s válogatás nélkül pusztit és új mindeneket, mint sajátjait. Kérj számot csak egyesektől: senki sem születetett bántatlanul.

XVI. Fejezet.

Tudom, mit mondasz: „felejtet, hogy nőt vigasztalsz; férfiak példáit hozod elő.” De hát ki mondhatná azt, hogy a természet mostohán bánt a női tehetségekkel s az ő erényeiket szűkre szorítá? Ép olyan ő bennök, hidd el, az erély, ép olyan (ha tetszik) a képesség a tisztas dolgokra, a törődést s a fájalmat, ha megszokták, szintugy tűrik. Mely városban mondjuk ezt, jószágos istenek!? Abban, a melyben a rómaiak nyakáról Lucretia és Brutus dobták le a királyt. A szabadságot Brutusnak, Brutust Lucretiának köszönjük. Abban, a

¹⁶ Mert halálával vége lőn az egyetértésnek.

¹⁷ Mint a ki szintén az istenek közzé volt számítandó.

melyben Cloeliát, a ki az ellenséget és a folyamot megvetette,¹⁸ tündöklő bátorságáért csaknem a férfiak sorába számítottuk. Lovagszobron ülve, a szent uton, a legnevezetesebben, azt hányja szemökre Cloelia párnás székre hágó ifjainknak,¹⁹ hogy ők azon városban tesznek így, melyben még a nők alá is lovat adtunk.

Ha női példákat akarsz hallani, kik övéik vesztét erős lélekkel tűrték, nem fogom házról házra keresni: egy családból a két Corneliát mutatom fel előtted. Az egyik a Scipio leánya, a Gracchusok anyja volt. Tizenkétszer szült, ugyanannyiszor temetett. Könnyű volt dolga ama többiekre nézve, a kiknek sem születését, sem elvesztését meg nem érzé a haza; Tiberius Gracchust és Cajust, a kiket még az is nagy férfiaknak fog vallani, a ki őket jóknak nem tartja, megölve is, eltemetetlen is látta: mégis, azoknak, a kik vigasztalták s szerencsétlennek mondták, így felelt: sohasem fogom boldogtalannak mondani magamat, a ki a Gracchusokat szültem.

Cornelia, Livius Drusust, a jeles tehetségű, kitűnő ifjút, a ki a Gracchusok nyomain járdalt, annyi törvény meghíúsításával, fel sem fedezett gyilkos által, saját házi körében kivégezve veszté el: mindamellett fiának keserves és meg nem boszult halálát oly nagy lélekkel tűrte, a milyennel az a törvényeket hozta vala.

Ki fogsz immár békülni a sorssal, Márcia, hogy ama nyilakat, melyeket a Scipiokra, a Scipio anyjaira és fiaira lövellett, melyekkel Coesarokat sujtott, tőled sem tartotta vissza. - Az élet különféle csapásokkal teljes és nyugtalanított, melyek tartós békét senkinek, sőt pihenést is alig engednek. Négy gyermeket hoztál világra, Márcia. Ugy mondják, egy nyíl sem esik le sükertelen, melyet sűrű csoportba lőttek. Csoda-e, ha ily nagy sokaság²⁰ nem vonulhatott el irigység s veszteség nélkül? - Ámde annál igaztalanabb volt a sors, hogy fiaidat nemcsak elragadta, hanem ki is válogatta! Mindazáltal sohasem mondd azt méltatlanságnak, mikor a hatalmasabbal egyenlőn osztakozol: meghagyott neked két leányt s azok unokáit és magát azt is, a kit most, az elsőről elfelejtkezve,²¹ leginkább kesergsz, nem vivé el egészen. Van utána két leányod, a kik, ha rosszul tűrsz, nagy terhek, ha jól, nagy vigasztalások. Oda vezérle a sors, hogy midőn őket látod, fiadra gondolj, ne fájdalmadra. - A földmives, - ha már ki vannak döntögetve a fák, melyeket vagy a szél tépett ki gyökerestől, vagy a vihar gyors rohamában összezsavarva tört ketté, - a fenmaradt sarjat ápolgatja s az elveszettek magvait és ágait ültetgeti: és ime (mert valamint a kártételben, úgy a gyarapításban is gyors és serény az idő) az elveszetteknek csakhamar szebbek nőnek fel. - Metiliusod eme leányaival pótolod most őt s töltsd be az üres helyet. Egy fájdalmat kettős vigasztalással könnyíts. Természete ugyan a halandóknak, hogy semmi sem kedvesb előttök, mint a mit elvesztettek; igaztalanabbak vagyunk a megmaradottak iránt, az elvettek utáni epekedésből: ámde ha meg akarod mérni, mily igen kedvezett neked a sors még dühöngésében is, tudni fogod, hogy többel birsz, mint csak vigasztalással. Tekints annyi unokáidra, két leányodra.

¹⁸ Cloelia, a római nő, kezes volt az ellenség (Porsenna) táborában; onnan megszökve s másokat is magához véve, lóháton uszott át övéihez a Tiberisen. Emlékezetére lovagszobrot állítottak a Via Sacra n = Szent Úton.

¹⁹ Utczai hordószék (kólya), mely kényelmesen ki volt párnázva.

²⁰ Gyermeked sokasága.

²¹ Előbb elhalt fiáról.

XVII. Fejezet.

Mondjad azt is, Márcia: „meginditna,²² ha kinek-kinek erkölcsiéhez lenne mérve sorsa s a jókat sohasem érnék csapások: most azt látom, hogy jók és rosszak különbség nélkül s egyformán sujtoltatnak. Bizony nehéz elveszíteni az ifjút, a kit felneveltél, a ki már apjának, anyjának támasza s dicsekvése volt!” - Ki mondja azt, hogy nem nehéz? Ugyde emberi dolog. Arra születted, hogy veszíts, hogy elvessz, hogy remélj, félj, másokat s magadat nyugtalanítsd, a halált rettegj is, ohajtsd is, és a mi legrosszabb: soha se tudd, hányadán vagy.

Ha valaki a Syracusába indulónak azt mondaná: jövendő utazásod minden kellemetlenségét, minden gyönyörét ismerd meg előbb, azután úgy hajózz el. A miken csudálkozhatol, im ezek: látni fogod először is magát az Italiától egy tengerszoros által elszakított szigetet, melyről tudva van, hogy egykor a száraz földhöz tartozott; gyorsan berohant abba a tenger és:

„Elmetszé Italiától a nyugoti partot”: látni fogod azután (mert hiszen szabad lesz tenger-sovár fejedet kinyújtani) ama mesés Charybdist, mely sima addig, míg a déli szél nem bántja, de ha az egy kissé erősebben fú, nagy és mély tátongással elnyeli a hajókat. Látni fogod a versek által igen híressé vált Arethusa-forrást, fenékgig átlátszó fénylő vizével, a mint a leghidegebb hullámokat ontja, már akár kezdetben ott fakadva találta, akár a tengerek alá lesülyedt s a rosszabb víz vegyülésétől megóvott tiszta folyam adta vissza azokat. Látni fogod a kikötőt,²³ mely legbiztosabb mindazok között, melyeket hajók védelmére természet alkotott, vagy emberi kéz épített, oly biztos, hogy hozzá még a legnagyobb viharok sem férnek. - Látni fogod, a hol Athenae hatalma megtörött,²⁴ a hol az a sziklába vágott, végtelen mélységű kőbányai börtön annyi ezer foglyot zárt vala magába: magát a roppant várost, mely több őrtoronnyal bir, mint sok város határai: a leglangyosabb telet s egy nappalát sem a nélkül, hogy nap ne sütné; de midőn mindezt tapasztalandod, az ártalmas és egészségtelen nyár megrontja a téli évszak jótéteményeit. Ott lesz a zsarnok Dionysius, a szabadság, az igazság és a törvények végveszedelme, a ki uralomra vágyik még Plátó után is,²⁵ életre még száműzetés után is: némelyeket meg fog égetni, némelyeket megostoroz, másokat csekély sértésért lenyakaztat, férfiakat s nőket bujaságra serkent és a királyi féktelenkedők undok nyájában kicsiség lesz egyszerre kettővel is párosulni.

Meghallád, mi vonzhat, mi riaszthat el: ennélfogva vagy hajózz, vagy maradj.

Eme rajzolat után, ha valaki azt mondta volna, hogy be akar menni Syracusába, lehetne-e eléggé igazságos panasza bárki más, hanemha önmaga ellen, mint a ki nem véletlenül esett, hanem tudva, látva jutott azok közé?

Minnyájunknak azt mondja a természet: én senkit sem csalog meg; ha fiaikat szülsz, lehetnek azok szépek, lehetnek rútak: és ha talán számosan születnek, közülök valamelyik ép úgy lehet honmentő, mint honáruló. Nincs miért letenned a reményről, mely szerint oly nagy méltánylásban részesülendened, hogy átkozni téged senki sem mer miattok; de tedd fel azt is, miként oly gyalázatosakká fognak válni, hogy az magadnak átok leend. Nem lehetetlen, hogy ők adják meg neked a végtisztességet s hogy gyermekeid fognak dicsérve emlegetni: de úgy légy készen, mintha te fognád őket máglyára helyezni gyermek, ifju, vagy vén korukban. Az évek ugyanis nem határoznak; mert minden temetés keserves, a melyet szüle kísér. - Im ezen elmondott szabályok után, ha gyermekeket szülsz, minden kárhoztatás alól felmented az isteneket, mint a kik neked semmit sem ígértenek.

²² T. i. beszéded.

²³ A syracusait.

²⁴ Syracusa mellett Nicias és Demosthenes vezérek alatt.

²⁵ A ki őt arról lebeszélni igyekezett.

XVIII. Fejezet.

Alkalmazzuk tehát ezen képhez az egész életbe való belépést.

Syracusa meglátását illető elhatározásodra nézve előadtam azt is, a mi gyönyörködtethet, azt is, a mi kedvetleníthet. Gondold, hogy születésednél fordulok hozzád tanácsommal. Be fogsz lépni egy istenekkel s emberekkel közös világba, a mely mindent magában foglal, bizonyos örök törvényekhez van kötve s az égiek tisztében fáradatlanul forgolódik. Látni fogsz ott számlálhatlan csillagokat, csudálni fogod, hogy mindent egy csillagzat tölt el, hogy a nap naponkénti futásával a nappal és az éjjel idejét jelöli, az évenkéntivel a nyarat és a telet osztja el egyenlően. Látni fogod utána a hold éjjeli feltünését, a mint a testvéri találkozásoktól szelid, gyenge fényt kölcsönöz s most elrejtőzik, majd egész arczával a föld felé fordul, telve-fogyva változó s legközelebbi mivoltához soha sem hasonló. Látni fogsz öt csillagzatot, melyek különböző utakon futnak s az ellenkező irányba rohanó világra tündökölnek: ezek bármi csekély mozdulatától függ a népek sorsa s a legnagyobb és a legkisebb dolgok is akként alakulnak, a mint a jó vagy a rossz csillagzat járt. Csudálni fogod az egybetorlódtott felhőket, a lehulló vizeket, a szikszakos villámokat és az ég dörgését.

Midőn a magasban levők szemléletével meglegült szemedet le a földre veted, a tárgyak más és amattól különbözőn csudálatos alakja fog megragadni. - Imitt a végtelenbe nyuló mezők elterülő síkjai; amott a nagyszerű s havas tetőkkel emelkedő hegyek magasba meredő ormai; a folyóvizek lezuhogása, s az egy forrásból napkelet és napnyugot felé ömlő patakok, az emelkedett csúcsokkal intő ligetek, s a sok erdő, állatjaival s a madarak különhangú összadalával. Különböző fekvésű városok, s a vidék akadályai által elkülönített nemzetek, melyek közül némelyek magas hegyekre vonulnak, másokat vizpartok, tó, völgyek, mocsár környeznek; a miveltetés által gyarapított vetés, a miveltetés nélkül is termékeny bokrok, a réteken a csermelyek szelid csevegése, a kellemes öblök, a kikötőkkel alakult tengerpartok, a sík tengeren elszórt szigetek, melyek helyzetökkel a különböző tengereket jelölik. - Hát a drágakövek és gyönyörű ragyogása s a rohanó zuhatagok hulláma között a homokkal folyó arany és a föld s ismét a tenger közepén világító tűzfáklyák s a száraz föld köteléke, az Oceán, mely a népek együtt-létét hármassal ömleszt külön s iszonyú féltelenséggel duzzadoz?! Látni fogsz eme nyugtalan és szél nélkül is hullámzó vizekben szörnyű és a földiekénél sokkal nagyobb állatokat, melyek közül némelyek nehézkesek s idegen segítséggel mozognak, - némelyek serények és a gyorsított evezőknél is sebesebbek, - némelyek a hullámokat nyeltesik s a mellettök hajózók nagy veszedelmére kifuvallják. Látni fogsz itt hajókat, melyek nem ismert tájakat keresnek. Látni fogod, hogy az emberi merészség mindent megkísérel s a törekvőknek szemlélője is, társa is lesz; tanulni és tanítani fogsz mesterségeket, melyek közül némelyek képezik, mások diszítik, mások vezérlik az életet. - De ott lesz a test és lélek ezer veszedelme, háború, rablás, méreg, hajótörés, az időjárás és a test túlzásai, a kedvesek utáni keserves vágyakozás és a halál, melyről nem tudhatni, vajjon könnyű lesz-e, vagy büntetés és kínzás hozza elő.

Gondolkodjál felőle, s fontold meg, mit akarsz. Hogy amabba juss, emezeken kell átmenned. Azt feleled: élni akarsz. Hogy ne? Sőt én azt hiszem, nem járulsz ahhoz, a miből ha valamit elvennének, fájlalnád. Élj tehát, a mint illik. - Bennünket - így szólsz - senki sem kérdezett meg.²⁶ Megfontolták dolgunkat szüleink, a kik bár ismerték az élet mivoltát, bennünket mégis arra hoztak.

²⁶ T. i. a végett, hogy akarunk-e élni, vagy nem.

XIX. Fejezet.

De hogy a vigasztalásra térjek, lássuk először, mit kell meggyógyítani, azután miképen.

Megindítja a gyászolót az epekedés az után, a kit szeretett. Ez magában türhetőnek látszik. Mert hiszen a távollévőket s távollendőket, míg élnek, nem siratjuk, bár a velők társalgás és együttlét egészen el van tőlünk rabolva. Tehát a képzelődés az, a mi bennünket gyötör s minden baj csak akkora, a mennyire azt becsültük. A gyógyszer saját hatalmunkban van. Gondoljuk, hogy ők²⁷ távol vannak s csaljuk meg magunkat: elküldöttük, sőt, hogy majd követni fogjuk, csak előre küldöttük őket.

Az is megindítja a gyászolót: nem lesz a ki védjen, a ki megvetéstől óvjon. Hogy a legkevésbé valószínű, de igaz vigasztalással éljek: a mi hazánkban az elárulás több kegyeletet szerez, mint elvesz. S az öregséget az elhagyatottság, mely meg szokta dönteni, oly hatalomra emeli, hogy némelyek fiaik gyűlöletét szinlik, gyermekeiktől megválnak s önkezőkkel eszközlik elárulásokat.

Tudom, mit felelsz: engem nem inditnak meg veszteségeim; mert nem méltó a vigasztalásra, a ki csak oly nehezen tűri fia halálát, mint akármely rabszolgáét s a kihez hozzáfér, hogy fiában ő magán kívül egyebet is tekintsen. - Mi indit tehát meg, Márcia? az-e, hogy fiad elhalt, vagy az, hogy nem sokáig élt? Ha az, hogy elhalt, akkor mindig siratnod kellett volna, mert mindig tudtad, hogy meghal. Gondold meg, hogy az elhunytat bajok nem érintik s a mik előttünk a más világot borzalmassá teszik, csak mesék. Nem várnak a halottakra sem sötétség, sem börtön, sem lánggal égő folyamok, sem a feledékenység patakja, sem ítélő székek és bűnösök s ama nagy szabadságban ismét valamely zsarnokok. Költők játékaik ezek, kik bennünket hiú rémitésekkel izgattak. A halál minden fájdalomnak oszlatása is, vége is, a melyen túl bajaink nem terjednek, a mely bennünket ama nyugalomba helyez vissza, melyben hevertünk, mielőtt születénk. Ha valaki a megholtakat szánja, szánnia kell a nemszületetteket is. A halál sem nem jó, sem nem rossz. Mert csak az lehet jó vagy rossz, a mi valami: a mi pedig maga semmi és mindent semmivé tesz, az bennünket semmi sorsnak át nem ad. Mert a rossz és a jó valami anyag körül forog. A sors nem birhatja azt, a mit a természet magától elbocsátott, sem szerencsétlen nem lehet az, a ki semmi.

Fiad túllépe azon határokon, a melyeken belül szolgaság van. Nagy és örök béke fogadta őt magába: nem bántja a szegénység félelme, nem a gazdagság gondja, nem a kéjteljes ösztöne, mely a gyönyör által szíveket hervaszt; a más szerencséjének irigylése nem érinti, a magáé nem sürgöli, szemérmes füleit semmiféle szidalmak nem sértik, sem köz-, sem magán-veszély nincs kilátásban; nem függ aggodalmasan a jövő kimenetelétől, mely mindig bizonytalansággal jár. Elvégre ott állapodott meg, a honnan semmi el nem űzi, a hol semmi nem rettent.

XX. Fejezet.

Oh saját bajaikat sem ismerők! a kik a halált nem úgy magasztalják, mint a természet legjobb találmányát! a mely akár a boldogságot zárja be, akár a nyomort űzi el, - akár az aggastyán elégtelt s fáradt voltának vet véget, akár az ifjú kort, midőn még jobbakat remélne, virágjában hervasztja el, vagy a gyermek kort a nehezebb lépések előtt szolítja vissza: mindenkire nézve véghatár, sokakra gyógyszer, némelyekre ohajtás, senkire nézve nem becsesebb, mint a kikhez előbb érkezik, mint hívnák. - Ez szabadítja fel a szolgaságot az ur akarata ellenére; ez

²⁷ Halottaink.

oldja meg a foglyok bilincseit; ez hozza ki börtönből azokat, kiket onnan kimenni a zsarnok hatalom nem engedett; ez mutatja meg a szemökkel s szívékkel mindig hazájokon csügghő száműzötteknek, hogy mindegy az, akárkik között nyugodjék az ember; ez, mikor a szerencse gonoszúl osztotta el a közdolgozat s az egyenlő joggal szülötteket egymás birtokába adta, mindeneket kiegyenlített; ez az, a mely soha semmit sem tett más kénye szerint; ez az, a melyben megaláztatását senki sem érezte; ez az, a mely senkinek nem engedelmeskedett; ez az, Márcia, a melyet a te atyád oly igen ohajtott. Ez az, mondom, a mely azt eszközölte, hogy születni ne büntetés legyen; a mely azt eszközölte, hogy ne omoljak össze a csapások fenyegetése előtt, hogy lelkemet épségben s önuralmában tarthassam meg!

Van hová főlebbeznem. Látom amott a nem is egyfajta, hanem többektől többféle módon gyártott keresztet: némelyek fejökkel a föld felé fordítva függnek, mások gyalázatosan karóba vonattak, másoknak karjait feszíték ki a bitófán. Látom a kinzó szereket, látom a korbácsokat, a tagok és egyes részek külön-külön gépszerzeit: de látom a halált is. Ott vannak a vérengző ellenségek, a gögös polgárok: de ott látom a halált is. Nem nehéz ott szolgálni, a hol ha meguntuk a gazdát, egy lépéssel szabadságra mehetünk által: az élet sérelmei ellen bírom a halál jótéteményét.

Gondold meg, mily nagy jó a kellő időben érkezett halál, s mily sokaknak ártott, hogy tovább éltek! Ha Cnéjus Pompéjus, ama birodalom díszét és oszlopát, Nápolyban a betegség elragadja: mint a római nép kétségbe nem vont fejedelme halt volna meg. Most pedig egy kis időhaladék, tetőpontjáról buktatta őt le. Szeme előtt látta leöletni a légiókat, és azon csatából, melyben első hadi rend a senatus volt, mily szerencsétlen maradvány, hogy maga a vezér életben maradt! Látta az egyiptomi hóhért s a győzők előtt is szentséges testét poroszló kezébe adta, hogy ha sértetlenül hagyatnék is, bánnia kelljen életben maradását; mert mi vala rútabb dolog, mint hogy Pompéjus a király jóvoltából éljen?

Ha Marcus Cicero azon időben omlik össze, midőn kikerülte Catilina gyilkait, melyek a hazával együtt őt is megtámadták, megmentetvén a köztársaság, ő mint annak megtartója, - ha végre leánya koporsóját követi, még akkor is mint boldog ember halhatott volna meg. Nem látta volna a polgárok fejére emelt kardokat, sem a legyilkoltaknak a gyilkosok között szétszórt javait, hogy elveszni is, saját javaik által vesszenek; - nem a consuli ragadmányok elárverelését, sem az öldökléseket, sem a nyilvánosan rendezett rablásokat, háborúkat, fosztogatásokat, megannyi Catilinát!

Ha Marcus Cátót, a mint Cyprusból a királyi örökség elosztásáról visszatért, bényelte volna a tenger, akár azon pénzzel együtt, melyet a polgárháború zsoldjául hozza, nem járt volna-e jól? Azt legalább megnyerte volna, hogy Cátó jelenlétében vétkezni senki se merjen. Most kevés esztendő elhaladása ezt a nemcsak saját, hanem a haza szabadsága végett született férfiút arra kényszerítette, hogy Caesart kerülje, Pompéjusz kövesse.

Semmi rosszat nem okozott tehát neki²⁸ a korai halál; sőt minden rossznak szenvedésétől felmentette. - „De mégis felette hamar és idő előtt halt el.” Először is gondold el, hogy még élt volna: fontold meg, meddig élhet az ember legtovább, mily parányi az? Igen rövid időre születve, helyünkről hamar távozandók, szállást készítünk az utánunk szintén ily feltétel alatt érkezőnek. Saját életkorunkról szólok, a mely tudva van, mily hihetetlen gyorsasággal múlik el. Vizsgálj meg a városok évszázadait, látni fogod, mennyire nem sokáig állottak fen még azok sem, melyek régiségökkel dicsekesznek. Minden emberi dolog rövid ideig tartó és mulékony, s a végtelen időnek semmi részét sem foglalja el. Ez a föld, népeivel, városaival, folyóival s övező tengerével, csak egy pontnak vehető a mindenséghez képest: életkorunk egy

²⁸ Fiadnak.

pontnál is kevesebb, ha az örök időhöz hasonlítjuk, a melynek mértéke nagyobb, mint a világé, mert ez amannak körén belől annyiszor megfordul.

Mit használ tehát tovább nyújtani azt, a mi bármennyire növekedjék is, nem sokkal lesz több semminél? Egyedül akkor sok az, a mit élünk, ha eleget éltünk. Nevezz bár előttem aggasztánokat és emlékezetes vénkorú férfiakat s tarts szemlét az évtizedek és évszázadok felett: mikor a végetlen időre fordítod figyelmedet, semmi különbség nem lesz a legrövidebb és a leghosszabb kor között, ha megtekintvén, mennyit élt valaki, összehasonlítod azzal, a mennyit nem élt.

Aztán nem is idő előtt hunyt el; mert annyit élt a mennyit élnie kellett. Mert nem volt már neki többé mit várnia. Nem egyforma az embereknel a vénség, mint nem az állatoknál sem; némelyek tizennégy év alatt lehanyatlanak s ez azoknál a leghosszabb életkor, a mi az embernél csak kezdet. Kinek-kinek különböző életképesség adatott. Nem fölötte hamar hal az el, a ki tovább nem fogott élni, mint a meddig élt. A véghatár mindenkinek ki van mérve: ott marad az mindig, a hova helyeztetett s szorgalom vagy kegyelem nem mozditja azt tovább: ki-ki önként tudja, hogy azon túl szorgalmát szántsándékkal vesztegette. Elérte célját,

„s kimért idejének végére jutott.”

Nincs tehát miért terhelni magadat azzal, hogy tovább élhetett volna. Az ő élete nem közben szakadt meg s évei közé sohasem lépe a balsors. Beteljesül az, a mi kinek-kinek megígértetett. A végzetek önhatalmuk szerint haladnak; abból a mi egyszer ígérve van, sem el nem vesznek, sem hozzá nem adnak: könyörgés, törekvés mind hiában! Mindenki meg fog kapni annyit, a mennyit neki az első nap elkötelezett: a mióta a napot először megpillantotta, a halál útjára lépett s végzetéhez közelebb járult; még magok azon évek is, melyek az ifjukurhoz tartozának, az életből vonattak le. - Mindnyájan abban a tévelygésben vagyunk, hogy csak az öregeket és a hajlott korúakat gondoljuk a halálhoz közelíteni; holott mindjárt a csecsemő, az ifju és minden egyéb életkor is oda vezet. - Teljesíti a végzet a maga művét: elveszi tőlünk elmúlásunk érzését s hogy a halál annál könnyebben leljen meg, az élet neve alatt rejtőzik. A csecsemőt a gyermekkor alakította magává, a gyermekkort a serdülő, a serdülőt az ifjukor, az ifjukort az öregség rabolta el. Még maga a nyereség is, ha jól felszámítod, veszteség.

XXI. Fejezet.

Panaszold, Márcia, hogy nem élt fiad oly sokáig, mint élhetett volna? Honnan tudod azonban, hogy tovább élnie javára leendett? hogy nem e halál által lőn-e rajta segítve? Találhatsz-e mai nap valakit, a kinek körülményei oly jól rendezvők és megalapítvák, hogy időjárással semmitől se kelljen tartania? Az emberi dolgok elmúlnak és elenyésznek s életünk egy része sem oly veszélyezett vagy gyöngé, mint az, a mely legkedvesebb. Azért is az igen boldogokra nézve kíváncsós a halál, mivel a dolgok ily nagy változékonysága és zűrzavarában semmi sem bizonyos, csak az, a mi elmúlt. Ki biztosíta téged arról, hogy fiad ama gyönyörű teste, mely a kéjtelgő város szemei előtt is a szemérem leggondosb őrizete alatt tartaték, annyira kikerülheti a betegségeket, hogy a vén korba is sértetlenül fogja átvinni alakja szépségét?

XXII. Fejezet.

Gondold el a lélek ezer gyöngeségét. Mert kiváló tehetségek sem vitték által a vén korba a reményt, melyet magokról ifjonta keltének, hanem többnyire elferdültek. Vagy a kései s annál utálatosb kéjelgés ragadta el s kényszeríté megbecsteleníteni a kitünő kezdetet, - vagy mint dobzódóknak, minden gondjok csak az lőn, mit egyenek, mit igyanak. Vedd ide a tűzvészeket, a bukásokat, a hajótöréseket, az orvosok által okozott kínzásokat, a kik élőkől szedik el a csontokat s egész kezökkel a belrészekbe nyúlnak és a szemérmes részeket sokszoros fájdalommal orvosolják. Ezek után a száműzetést: nem volt a te fiad ártatlanabb, mint *Rutilius*. A börtönt: nem volt bölcsőbb, mint *Socrates*. A szántszándékos sebbel átütött szívet: nem volt szentebb, mint *Cató*. Midőn ezeket megfontolandod, tudni fogod, hogy legjobban járnak azok, a kiket a természet, minthogy reájok az élet imezen zsoldja várt, hamar biztonságba helyezett.

Semmi sincs oly csalékony, mint az emberi élet, semmi oly álnok. Bizony senki sem fogadná azt el, ha tudta nélkül nem adnák. Azért is, ha legnagyobb szerencse nem születni, ahhoz legközelebbinek tartsd, rövid élet után gyorsan az előbbi állapotba helyeztetni vissza. - Idézd fel magadnak azt a keserves időt, midőn *Sejanus*, atyádat a maga védeczének *Satrius Secundus* nak ajándékol adá! Megharaguvék reá valamely szabadabb szó miatt, a melyet hallgatag nem tűrhetett, hogy *Sejanust* a nyakunkra nem is tették, hanem maga mászott reá. Elhatározták, hogy szobrot emelnek neki a *Pompéjus* színházában, a melyet leégése után *Caesar* építette újra. *Cordus* felkiáltott: akkor bizony a színház is elvész! Hát ki is ne háborodnék fel azon, hogy *Cnéjus Pompéjus* hamvai fölé *Sejanust* emelik s a legnagyobb vezér emlékei között a hitszegő katonát szentelik föl? Fölszentelik. Aláírás történik; és a mérges ebek, a melyeket ő, hogy egymaga iránt szelidek s minden más iránt vadak legyenek, embervérrel táplálgatott, elkezdik körülugatni az embert,²⁹ mégpedig parancsra. - Mit tegyen? Ha élni akart, *Sejanust* kelle kérnie; ha meghalni, leányát. Mind a kettő kérlelhetetlen. Elhatározta, hogy leányát megcsalja. Fürdőt veve tehát és hogy annál inkább áltasson, szobájába vonult, mintha étkeznék, és elküldvén a szolgálkat, holmit az ablakon kidobott, hogy étkezni láttassék. Azután elmaradt a vacsorától, mintha szobájában már eleget evett volna: ezt tette a másik, ezt a harmadik napon is. A negyediken maga a test elgyöngülése által adott jelt. Megölelvén azért tégedet: „kedves leányom - úgy mond - egész életemben ez egyet titkoltam el tőled; én a halál utjára léptem s már csaknem a felén állok. Nem kell engemet visszahivnod, s képes sem vagy arra.” - És így minden világosságot eltíltta magától és sötétbe rejtőzött. Tudomásra jutván eltökélése, közörvendezés lőn a felett, hogy az éh farkasok torkából ki van véve a zsákmány. A vádlók, *Sejanus* ösztökélésére, a consulok ítélőszéke elé járulnak, bepanaszolják, hogy *Cordus* meghal s felszólalnak az ellen, a mire önmagok kényszeríték: annyira menekülni látszék előttök *Cordus*. Az a nagy dolog forgott kérdésben: vajjon halál által elveszhetnek-e a vádlottak?³⁰ Mig tanácskoznak, mig a vádlók ismételve megjelennek, ő maga-magát felmentette.³¹

Látod-e, *Márcia*, a mostoha idők mily viszontagságai törnek elő véletlenül? Sirsz-e, hogy a tied közül valakinek meg kellett halnia?³² Csaknem szabad sem volt.³³

²⁹ Cordust.

³⁰ Azaz: szabad-e nekik önkéntes halállal halni úgy, hogy vagyonaik bántatlanul hagyassanak?

³¹ Meghalt.

³² Fiadnak.

³³ Atyádnak.

XXIII. Fejezet.

Azon kívül, hogy az egész jövő bizonytalan s inkább rosszra fordulta bizonyosabb, könnyebb az út az égiekhez, ha lelkeink az emberi érintkezéstől hamar megválnak. Mert kevesebb salakot és nyügöt szedtek magokra; mielőtt felvitetnének s a földi életet felségesebb alakba olvasztanák, megszabadulva, könnyebbülten repülnek vissza eredetükre s bármi legyen is az,³⁴ feloldoztatva könnyebben usznak rajta keresztül. Nagy lelkeknek soha sem is kedves a testben időzni: kiszállni, kitörni ohajtanak, nehezen tűrik e szorongást, a végtelen fenségben bolyonganak s megszokták a magasból kicsinyleni az emberi dolgokat. Ezért van, hogy Plátó felkiált: a bölcs lelke egészen a halál felé hajlik, ezt akarja, ezen gondolkozik, a vég felé törekedvén, mindig e vágytól ragadtatik!

Hát te, Márcia, midőn láttad ez ifjuban az öreghez illő okosságot, a minden gyönyörnek ellenálló, megjavult, hiba nélküli szívet, mely a gazdagságot fösvénység nélkül, a hivatalokat dicsvágy nélkül, a gyönyört kéjtelenség nélkül kívánta: azt hitted-e, hogy sokáig maradhat ő illetetlenül a tiéd? A mi tetőpontjára jutott, közel van a bukáshoz. A tökéletes erény elvonja, kiragadja magát szemünk elől s nem várják az idő végét a mik annak már elején megéredtek. A tűz mennél tisztábban lobog, annál hamarabb kialszik; tartósabb az, a mely szívós és nehézkes anyagból rakatva s füsttől lepetve, homályból világol, mert éppen azon ok tartóztatja, a mely rosszul táplálja. Így a tehetségek is mennél fényesebbek, annál kevesb ideig tartók. Mert a hol növekedésnek helye nincs, ott szomszéd a hanyatlás. Fabianus beszéli, a mit a mi szüleink is láttak, hogy Rómában egy nagy - férfiúi természetű gyermek volt, de hamar elmúlt, s minden okos ember megmondá, hogy rövid időn meg fog halni; mert nem juthata el azon életkorra, melyet megelőzött. Ekként közeli vész jele az érettség s bekövetkezik a vég, mihelyt a gyarapodás megszűnt.

XXIV. Fejezet.

Kezdjed őt erényei, nem évei után mérni: elég sokáig élt. Árván maradva, gyámok gondviselése alatt volt tizennégy éves koráig; anyja gyámsága alatt mindig: bár saját házi istenei voltak, a tiedet elhagyni még sem akarta. Termet, szépség, s egyéb testi tulajdonnál fogva is hadi szolgálatra születve, vonakodott a katonaságtól, nehogy tőled eltávozzék. Gondold meg, Márcia, mily ritkán látják gyermekeiket azok, a kik külön családban élnek; - vedd figyelembe, hogy az anyákra nézve mindazon év elvész és magányban telik, melyek alatt fiaik a hadseregnél tartózkodnak: meg fogod látni, hogy sokra megy az az idő, a melyből te semmit sem vesztettél el. - Soha sem távozott színed elől; szemed előtt folytatta tanulmányait s kiváló elméjével utolérte volna nagyatyját, ha nem gátolja a szerénység, mely sokak haladását hallgatással nyomta el. A legritkább ifju létére, a férfiakat megrontó hölgyek oly nagy seregében egyet sem jogosita reményre és midőn némelyek szemtelensége a megkísérlésig vetemedett, elpirult, mintha vétkezett volna azzal, hogy tetszett. Erkölcsének im e szent volta tette azt, hogy még gyermekkorában méltónak látszék a papi hivatalra, kétségkívül anyja kérelme folytán; de anyjának sem lett volna hatása, csak mint jó jelölt mellett.

Im ezen erények szemlélésével csüggj fiadon, mintha csak jobban ráérne most veled lenni. Most semmi sem szólítja el: soha sem lesz aggodalmadra, soha keserűségedre. Azt az egyet, a mit ez oly jó fiuban megsirathattál, megsirattad: a többi a változás alól ki van véve, gyönyörrel teljes, csak tudjad fiad társaságát élvezni, csak értsed, mi volt ő benne a legbecesebb.

³⁴ T. i. az átmenet a jövő életre.

Fiadnak csupán képmása veszett el s hozzá nem igen hasonló ábrázolatja; ő maga pedig már most örök és jobb állapotban levő, idegen terhektől mentt és önmagára hagyatott. Ezek a csontok, melyeket idegektől körülszöve látsz, ez a ránc simuló bőr, ez arcz és ezek a szolgálattevő kezek s mindaz, a mivel be vagyunk hálózva, csak a lélek bilincsei és ködburkai. Ezek a lelket eltakarják, elhomályosítják, megfertőztetik, önmagától és az igazságtól eltérítik s tévelygésekre viszik: e súlyos testtel mindig azért kell harcolnia, hogy el ne vonassék s le ne sülyedjen; oda törekszik, a honnan el van bocsátva; ott örök megnyugovás várja őt, míg e zavaros és sűrű tárgyak közül tisztákra és világosakra tekint.

XXV. Fejezet.

Nincs hát miért futnod fiad koporsójához; leghitványabb s önmagának is legalkalmatlanabb részei hevernek ott: csontjai és hamvai; nem inkább az ő részei ezek, mint a ruha s a test más takarója. Szeplőtlenül s a földön semmit sem hagyva távozott el és mindenestől kirepült: és felettünk egy kissé megállapodván, míg megtisztul s a hozzá tapadt fogyatkozásokat és az egész halandó élet mivoltát levetkezi, azután a magasba emelkedett, a boldog lelkek között futos s magába fogadta őt a szent gyülekezet, a Scipiók és a Cátók, a kik szintén megvetették az életet s a halál jótéteménye által lettek szabadokká. Ott a te atyád, Márcia, bár ott mindenki mindenkivel rokon, magához veszi az új fénynek örvendő unokáját s a szomszéd csillagok járására tanítgatja: nem sejdítésekből, hanem mindent lényegéből ismerve, örömet avatja be a természet titkaiba. S valamint kedves az idegen előtt az ismeretlen városok mutogatása: olyan az égiek okáról tudakozó előtt a családi tolmács. Örvendő pillantását az alant fekvő földre lövelleni, mert gyönyörködtet a magasból tekinteni vissza az elhagyottakra.

Ugy viseld tehát magadat, Márcia, mintha atyád és fiad szeme előtt volnál, a kik nem a te általad ismertek többé, hanem sokkal felségesebbek és a legmagasabb helyzetűek: pirulj minden alacsony és közönséges dologtól s attól, hogy jobbra változott kedveseidet sirassad. Az örökkévalóságban, a végtelen, szabad téren elbocsátva, nem rekesztik őket külön a közben ömlő tengerek, sem a magas hegyek, sem az alacsony völgyek, vagy a zátonyok bizonytalan gázlói. Ösvényeik mindenfelé nyitak, könnyen mozdulók, akadálytalanok, egymásba futók s csillagokkal elegyítettek.

XXVI. Fejezet.

Gondold azért, Márcia, hogy atyád, a kinek tekintélye oly nagy volt előtted, mint fiad előtt a tied, nem azzal a lélekkel, a melylyel a polgárháborúkat megsíratá, a melylyel a száműzöket maga örökre száműzé,³⁵ hanem annyival fenköltebb lélekkel, a mennyivel önmaga fensége-sebb, így szól hozzád amaz égi magasságból: „Miért búsongasz ily sokáig, oh leányom? Miért vagy ennyire ismeretlen az igazsággal, hogy rosznak tartod fiadra nézve azt, mikor ő az életet megunva, maga vonult őseihez? Nem tudod-e, mily viharokkal zavar fel a sors mindeneket? mennyire nem mutatta az magát jónak és nyájasnak, hanemha azok iránt, a kik vele legkevésebbé szövetkeztek? Nevezzek-e előtted királyokat, a kik legboldogabbak leendettek, ha a bekövetkező veszélyek elől korábban ragadja el őket a halál? vagy római vezéreket, a kiknek nagyságából semmi sem hiányzik, ha életökből valamit levonandasz is? vagy igen híres és

³⁵ T. i. ama korszak általa írott történetében megbélyegezte.

nevezetes férfiakat, a kik hadi szablya sujtására alkotott nyakkal termettek? - Tekints atyádra és nagyatyádra. Ő idegen hóhér önkénye alá került: én magam iránt senkinek semmit meg nem engedtem s tápszerektől eltartózkodva, megmutatám, mily bátor és mily erős lélekkel irtam vala. Miért siratják hajlékunkban legtovább azt, a ki legszerencsésebben hal meg? Egybegyülünk mindnyájan és látjuk, hogy sűrű éj környez titeket. Nálatok, a mint ti vélekedtek, semmi sincs kívánatos, semmi felséges, semmi tündöklő; minden csak alacsony, nehézkes, szorongó s a mi fényünknek csak némi részét szemlélő. Minek említsem, hogy nem dühöngenek itt meg-megütköző hadseregek, sem hajókat nem rombolnak hajók, apagyilkosság nem készül, gondolatban sem fordul meg, törvényszék nem zajong naphosszat perpatvaroktól: semmi sincs homályban, az elme nyílt, a szív kitarva, az élet nyilvános és köz, valamint minden időnek képe és története is? Örömemre szolgált összeszedni egy évszázad történeteit, melyek a világ szélső részén kevesek között mentek véghez: itt annyi évszázadot, annyi korszak foglalatját és sorozatát szabad látnunk, a mennyi év csak létezik; szabad szemlélnünk a keletkezendő, szabad a romba dőlendő országokat, a nagy városok elhanyaglását és a tenger új folyásait. Mert ha vigasztalására lehet keservednek a közvégzet, semmi sem fog ott állani, a hol áll. Mindent ledönt és magával ragad az enyészet: nemcsak az emberekkel (mert hányad része ez véletlen hatalmának!), hanem a helyekkel, a tartományokkal, a világrészekkel is játszik az. Sok hegyet alá süllyeszt, másutt új sziklákat emel magasra, tengereket nyel bé, folyamokat térít el s a nemzetek közlekedését megszakasztván, az emberi nem társas együttlétét felbontja. Néhol roppant földnyílásokba süllyeszt a városokat, földrengéssel rázkódtat, dögvészes párázatot bocsát a mélységből s árvízzel borít minden lakó vidéket, kiöl minden állatot az elmerült világon s iszonyú tüzekkel perzseli és gyújtogatja fel mindazt, a mi mulandó.

És mikor eljövend az idő, hogy az ujhodni akaró világ elhamvadjon, önerejökkel fogják gyilkolni egymást mindenek; a csillagok csillagokba ütköznek és minden elem meggyuladván, az, a mi most szép rendben tündökölt, azonagy tűztől fog égni. - Mi is, boldog lelkek s az örökkévalóság részesei, mikor istennek úgy fog tetszeni, hogy ezeket ismét összerontsa, mindenek elmulván, a roppant dőledék csekély pótlékául, az ő elemekbe térünk vissza. Boldog a te fiad, Márcia, a ki mindezeket már ismeri!”